
Els professionals de la sanitat a la Catalunya de mitjan segle XIX

Joaquim M. Puigvert i Solà*

Barcelona Quaderns d'Història, 6 (2002)

Parlar dels professionals de la sanitat a la Catalunya de mitjan segle XIX significa dissertar sobre un segment important de les anomenades *professions liberals*, un col·lectiu fins ara ben poc estudiat. El fet evidencia la necessitat d'ampliar l'estudi i anàlisi de la burgesia catalana del vuit-cents sense limitar-se, com s'ha fet fins ara, a les burgesies considerades tradicionalment com a 'emprenedores'; és a dir, les burgesies industrial, agrària, financera i comercial. En el cas català, s'haurà de convenir que el diagnòstic fet per Alberto Maria Banti encaixa fil per randa: "*la identificació del burgès* –ha dit aquest historiador italià– *amb l'empresari ha acabat suggestionant durant molt de temps el treball dels estudiosos de les ciències socials*".¹ Pel que fa a Catalunya, aquesta mancança historiogràfica, amb les honoroses excepcions dels treballs de Ramon Garrabou sobre els enginyers² i el més recent de Stephen Jacobson sobre els advocats,³ ja ha estat detectada i posada de manifest en diverses ocasions: "*Des del punt de vista social, encara s'ha d'escriure* –reconeix Àngels Solà– *tot el que fa referència als sectors professionals, un dels components principals de la mitjana burgesia*".⁴ És evident, doncs, que

* Universitat de Girona. Membre de l'equip d'investigació «Treball, Institucions i Gènere» de la Universitat de Barcelona.

1. Alberto Maria BANTI, «Alla ricerca della 'borghesia immobile': le classi medie non imprenditoriali del XIX secolo», *Quaderni Storici*, 50 (1982), pàg. 629-651; «Borghesie delle professioni. Avvocati e medici nell'Europa dell'ottocento», *Meridiana*, 18 (1995), pàg. 15-46; *Storia della borghesia italiana. L'età liberale*, Roma, Donzelli, 1996; «Burguesies de les 'professions' a l'Europa del segle XIX», *Recerques*, 28 (1994), pàg. 24 [d'on procedeix la citació que es fa]. Vegeu també Jordi CANAL, «Alberto M. Banti e la storia delle borghesie italiana e spagnola», *Società e storia*, 79 (1998), pàg. 98-108.
2. Ramon GARRABOU, *Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya (1850-inicis del segle XX)*, Barcelona, L'Avenç, 1982.
3. Stephen H. JACOBSON, *Professionalism, corporatism, and catalanism: The legal Profession in Nineteenth-Century Barcelona*, Tufts University, Dissertation Services, 1998.
4. Àngels SOLÀ, «Informe, crítiques i suggeriments a l'entorn de la historiografia sobre la burgesia catalana del segle XIX», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 16 (1995), pàg. 435. De la mateixa autora vegeu comentaris similars a «Una burgesia plural», dins Josep M. FRADERA

ens falten molts treballs en la línia de les investigacions que han animat a Europa Adeline Daumard, Jürgen Kocka, Alberto Maria Banti, Maria Malatesta i Pierre Guillaume, entre d'altres.⁵ L'objectiu d'aquesta aportació no és pas –no ho pot ser– emplenar aquest buit, però anirà dirigit a donar compte, amb les inevitables dosis de provisionalitat, és clar, dels plantejaments generals i de les hipòtesis de treball que presideixen la recerca en curs (encara en un estat molt primerenc) que s'està portant a terme sobre els professionals de la sanitat.

L'exposició anirà en quatre direccions: en primer lloc, es donarà compte de l'estat de la qüestió historiogràfica sobre el tema; en segon lloc, s'observarà quin tractament donà l'Estat liberal a les professions sanitàries (metges, farmacèutics, veterinaris i llevadores) des dels anys trenta fins a arribar a la Llei general de sanitat de 1855; en tercer lloc, s'intentarà mostrar com la pràctica sanitària a mitjan segle XIX es va moure entre els principis de l'higienisme i la vigilància contra l'intrusisme; i, finalment, i a tall de cloenda, es posarà en evidència que si a hores d'ara no sabem res sobre els orígens geogràfics i socials dels professionals de la sanitat a Catalunya, en gran manera és motivat per la inexistència d'una història social de la Universitat de Barcelona.

Un erm historiogràfic?

Que s'hagi començat afirmant que ben poca cosa es coneix de les professions sanitàries en el segle XIX català no vol dir que ens trobem, en rigor, davant d'un erm absolut o d'una nova Mediterrània historiogràfica per descobrir i explotar. No. De fet els buits més clamorosos sobre el tema provenen del camp de la història social i econòmica. Però des d'altres àmbits i centres d'interès existeixen diversos treballs i estudis que permeten situar amb claredat diàfana –en-

(dir.), *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans. La gran transformació, 1790-1860*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1997, vol. VI, pàg. 196-207. Han fet observacions similars per a la resta d'Espanya, Gràcia DOREL-FERRÉ, «Les classes moyennes en Espagne, XIX-XXe siècles, pistes de recherche», i Mercè RENOM, «Les classes moyennes en Espagne, XIX-XXe siècles», dins Pierre GUILLAUME, *Histoire et historiographie des classes moyennes dans les sociétés développées*, Talence, Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, 1998, pàg. 63-75 i 75-92, respectivament.

5. Adeline DAUMARD, *Les bourgeois et la bourgeoisie en France depuis 1815*, Paris, Aubier, 1987; Jürgen KOCKA, *Les bourgeois européennes au XIXe siècle*, Paris, Belin, 1996 (1a ed. alemanya: 1988); recentment, d'aquest llibre hi ha una traducció al castellà, amb algunes variacions en la selecció dels materials, editada i prologada per Josep M. Fradera i Jesús Millán amb el títol *Las burguesías europeas del siglo XIX. Sociedad civil, política y cultura*, Madrid, Biblioteca Nueva/València, Universitat de València, 2000; Jürgen KOCKA, «Estructura i cultura de la burgesia europea el segle XIX. Reflexions comparatives des d'un punt de mira alemany», *Recherques*, 28 (1994), pàg. 9-22; d'Alberto Maria Banti, vegeu els treballs referenciats a la nota 1; Maria MALATESTA (ed.), *Society and the Professions in Italy, 1860-1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995; Maria MALATESTA, *I professionisti.*, Torino, Giulio Einaudi (Storia d'Italia. Annali, 10), 1996 [d'aquest llibre, ultra la introducció de l'editora, vegeu especialment les col·laboracions d'Andrea Cammelli, Angelo di Francia, Paolo Frascani, Alberto Maria Banti, etc.]; Pierre GUILLAUME (coord.), *La professionalisation des classes moyennes*, Talence, Maison des Sciences de l'Homme de l'Aquitaine, 1996; Pierre GUILLAUME, *Le rôle social du médecin depuis deux siècles (1800-1845)*, Paris, Association pour l'Étude de l'Histoire de la Sécurité Sociale, 1996.

cara que sigui de manera indirecta– la importància d'aquests col·lectius en la societat vuitcentista, ja sigui en el camp polític, científic o cultural; aquesta és una mina bibliogràfica que, tot i no respondre del tot al conjunt de qüestions que ens interessin, òbviament caldrà considerar i aprofitar degudament. I, possiblement, deu ser per l'existència d'un cert pòsit bibliogràfic que existeix un considerable consens historiogràfic sobre la rellevància i la significació del tema. Així, i sense ànim de ser exhaustius i a tall d'exemple i simple mostreig, es coneix el destacat protagonisme d'alguns metges en l'agitada vida política del segle XIX, ja sigui en els anys de la revolució liberal (com el cas de Pere Mata i Pere Felip Monlau) o del Sexenni democràtic (Francesc Sunyer);⁶ s'ha constatat, així mateix, el protagonisme polític dels sectors sanitaris en el sistema polític de base censatària dissenyat pel liberalisme moderat a partir del 1844 sobre el doble principi de la propietat i de la il·lustració, en la mesura que formaven part de les anomenades *capacitats*, és a dir, d'aquell reduït segment de la població format, entre altres, pels membres de les acadèmies i els doctors i llicenciats, que se'ls reconeixia el dret de vot mentre paguessin la meitat de la contribució directa (de 400 rals) que s'exigia a la resta d'electors;⁷ es té coneixença, també, del pes dels professionals i de les classes mitjanes en la composició sociològica del catalanisme polític i cultural des del final del segle XIX i la primeria del XX, així com el paper que va tenir la Universitat per a aquests sectors amb vista a la seva socialització política;⁸ es disposa d'estudis bons i ex-

6. Vegeu Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, «Pere Felip Monlau i Roca», dins *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (segles XVIII-XX)*, Barcelona, Edicions 62, 1979, pàg. 316-317; Pere ANGUERA i J. MÈLICH, *El socialisme utòpic a Reus. Lectura de la 'Joven España'*, Reus, 1981; Josep FONTANA, *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1988, vol. V (*La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*), pàg. 257-260, 262, 268-269, 284, 301 i 332; Josep TERMES, *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1989, vol. VI, pàg. 21 i 36-37.
7. José Carlos RUEDA (ed.), *Legislación electoral española (1808-1977)*, Barcelona, Ariel, 1998, pàg. 77, reproducció del títol III de la llei electoral per al nomenament de diputats a Corts (18-III-1846), on a més dels individus de les acadèmies Espanyola, de la Història i San Fernando i els *doctors i llicenciats*, s'esmentaven els individus dels capítols eclesiaístics i els rectors; els magistrats, els jutges de primera instància i promotors fiscals; els empleats actius, cessants i jubilats el sou dels quals arribés a 8.000 rals anuals; els oficials retirats de l'Exèrcit i l'Armada des de capità en amunt; els advocats amb un any d'estudi obert; *els metges, cirurgians i farmacèutics amb un any d'exercici*; els arquitectes, pintors i escultors amb títol d'acadèmics d'alguna de les nobles arts; els professors i mestres de qualsevol institut d'ensenyament costejat de fons públics. Vegeu Juan Francisco FUENTES, «Clase media y burguesía en la España liberal (1808-1874): ensayo de conceptualización», *Historia Social*, 17 (1995), pàg. 47-61.
8. Jordi CASASSAS, *Jaume Bofill i Mates (1878-1933). L'adscripció social i l'evolució política*, Barcelona, Curial, 1980; Jordi CASASSAS (coord.), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya. Materials per a un assaig d'història cultural del món català contemporani (1808-1975)*, Barcelona, Pòrtic, 1999; Joan-Lluís MARFANY, *La cultura del catalanisme*, Barcelona, Empúries, 1995, pàg. 47-86; Josep M. CALVET, *Metges i farmacèutics catalanistes, 1880-1906*, Valls, Cossetània, 2001. Sobre la necessitat de valorar la universitat com a lloc de socialització i politització dels elements joves de les classes mitjanes, hi ha insistit molt, a França, Christophe CHARLE, *Histoire sociale de la France au XIXe siècle*, Paris, Éditions du Seuil, 1991, pàg. 49; Christophe CHARLE, *La République des universitaires, 1870-1940*, Paris, Éditions du Seuil, 1994.

haustius sobre els metges higienistes, l'higienisme i les topografies mèdiques⁹ que han posat en evidència una vegada rere l'altra la raó que tenia José M. López Piñero (un conreador pioner, recordem-ho, de la història de la ciència i la medicina), que el 1964 alertava de l'interès que podia tenir per als historiadors socials “*el testimoni del metge sobre la societat en què viu*”.¹⁰ Tampoc no s'ignoren les línies generals de la història de la medicina i de la farmàcia desenvolupada sovint des de les càtedres d'història d'aquestes disciplines presents en les facultats universitàries, des dels plans d'estudi del final del segle XIX, i cada vegada més vinculades (feliçment) a la història general de la ciència.¹¹ Altrament, tampoc no ens és desconeguda la història d'alguns col·legis professionals, sovint finançada i estimulada des de les mateixes corporacions i portada a terme ja sigui per professionals d'aquestes disciplines (per exemple, Ramon Jordi González en el cas de la farmàcia) o per historiadors *tout court*, com en el cas de la recent investigació que les historiadores Cèlia Cañellas i Rosa Toran han elaborat sobre el Col·legi de Metges de Barcelona amb motiu del seu primer centenari;¹² aquestes investigacions sobre col·legis professionals, en al-

9. Mercedes GRANJEL, *Pedro Felipe Monlau y la higiene española del siglo XIX*, Salamanca, Universidad de Salamanca (Cátedra de Historia de la Medicina), 1983; Antoni JUTGLAR, «Estudio preliminar», dins Pere Felip MONLAU i Joaquim SALARICH, *Condiciones de vida y trabajo obrero en España a mediados del siglo XIX*, Barcelona, Anthropos, 1984; Luis URTEAGA, «Miseria, miasmas y microbios. Las topografías médicas y el estudio del medio ambiente en el siglo XIX», *Geocrítica: Cuadernos Críticos de Geografía Humana*, 29 (1986), pàg. 5-52; H. CAPEL i M. TATJER, «Reforma social, serveis assistencials i higienisme a la Barcelona de final del segle XIX (1876-1900)», *Cent anys de salut pública a Barcelona*, Barcelona, Institut Municipal de la Salut, 1991, pàg. 31-75; Esteban RODRÍGUEZ, *Por la salud de las naciones. Higiene, microbiología y medicina social*, Madrid, Akal, 1992; Francesc BUJOSA, «Pere Felip Monlau. L'higienisme vuitcentista», dins DIVERSOS AUTORS, *Ciència i tècnica als Països Catalans: una aproximació biogràfica als darrers 150 anys*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca, 1995, vol. I, pàg. 61-86; Llorenç PRATS, *La Catalunya rànica. Les condicions de vida materials de les classes populars a la Catalunya de la Restauració segons les topografies mèdiques*, Barcelona, Altafulla, 1996; Joaquim M. PUIGVERT, «Els metges higienistes i les topografies mèdiques», *Recerques*, 35 (1998), pàg. 99-106; Pere VALLRIBERA, *Les topografies mèdiques de la Reial Acadèmia de la Medicina de Catalunya*, Barcelona, PPU, 2000.
10. Citat per Llorenç PRATS, *La Catalunya rànica...*, pàg. 9, nota 3.
11. Des d'aquesta perspectiva, vegeu Javier PUERTO SARMIENTO, «La profesión farmacéutica: del gremialismo al corporativismo», dins J. L. PESET (ed.), *La ciencia moderna y el Nuevo Mundo*, Madrid, CSIC, 1985, pàg. 395-421; Josep ARQUÉS, *Cinc estudis històrics sobre la Universitat de Barcelona (1875-1895)*, Barcelona, Columna, 1985, pàg. 154-181, «Panorama de la vida universitària a la Facultat de Farmàcia»; A. M. CARMONA, *De l'apotecari al farmacèutic. Els apotecaris catalans dels segles XVIII i XIX*, Barcelona, 1985; A. M. CARMONA, «Aportació a la Història de la Facultat de Farmàcia de l'historiador de la Farmàcia Gómez-Caamaño (1909-1984)», dins *Història de la Universitat de Barcelona. I Simposium 1988*, Barcelona, Publicacions Universitat de Barcelona, 1990, pàg. 321-325; Maria Esther ALEGRE i Maria E. GIL, *La farmàcia en el segle XIX*, Madrid, Akal, 1992; Josep M. CALBET, «Els ensenyaments sanitaris en el segle XIX», dins *Història de la Universitat de Barcelona. I Simposium...*, pàg. 271-285; M. Ángeles NEIRA CANALEJO, *Contribución al estudio del perfil social de la Farmacia en España (1869-1885)*, Madrid, Universidad Complutense (Departamento de Farmacia y Tecnología Farmacéutica), 1998, [Tesi doctoral].
12. Ramon JORDI, *Cien años de vida farmacéutica barcelonesa (1830-1939)*, Barcelona, 1980; Cèlia CAÑELLAS i Rosa TORAN, *El Col·legi de Metges de Barcelona i la societat catalana del seu*

guns casos Francisco Villacorta les va poder utilitzar per confeccionar un dels pocs llibres que donen una perspectiva de conjunt sobre el món de les professions, si més no per al final del segle XIX i les dues primeres dècades del XX.¹³ Finalment, les recents recerques provinents de la línia –cada vegada més potent– d'història del gènere o de la dona, com ara les de Carmen Álvarez, Consuelo Flecha i Teresa Ortiz, aporten interessants contribucions que no s'han de considerar endebades: serà en el camp de la sanitat, on, des del final del segle XIX i gràcies a l'accés a la universitat, la dona d'origen bàsicament burgès trobarà la possibilitat de professionalitzar-se.¹⁴

Hem vist que es disposa d'un considerable gruix o tou historiogràfic del qual no podem fer abstracció; això no vol dir, tanmateix, que tota la bibliografia existent tingui el mateix valor ni la mateixa utilitat per donar al tema la dimensió sistemàtica i social que volem. En efecte, la història de la ciència i d'algunes determinades professions sovint s'ha construït amb un enfocament centrat en excés tant en els seus aspectes interns com en les grans figures, amb una metodologia que practica més el gènere biogràfic que no pas el prosopogràfic, i l'anàlisi de la producció escrita pels professionals d'un determinat ram i la legislació sobre el tema, sense preocupar-se gaire de la connexió d'aquests col·lectius amb la vida política, cultural i social; ni tampoc s'ha preocupat d'esbrinar i analitzar els fenòmens d'institucionalització i professionalització de determinades disciplines científiques. En paraules de Francisco Javier Puerto, per exemple, les històries tradicionals de les disciplines científiques han efectuat "*preferentment estudis bio-bibliogràfics destinats a ressenyar puntualment l'avenç d'una determinada matèria en el seu tortuós camí cap a l'estat positiu*".¹⁵ I tampoc no s'ha d'oblidar, tal com ha alertat més d'una vegada Horacio Capel, que a voltes els mòbils que han presidit aquest tipus d'històries *disciplinàries fetes des de dins*, han tingut claríssimes "*funcions de legitimació i socialització*" quan no adoptaven obertament un caràcter apològic i hagiogràfic.¹⁶

temps (1894-1994), Barcelona, Il·lustre Col·legi Oficial de Metges de Barcelona, 1994; Francesc BUJOSA, Joan MARCH i Lleonard MUNTANER, *La farmàcia a les Illes Balears*, Palma, Col·legi Oficial de Farmacèutics de les Illes Balears, 2000. En la línia de les publicacions engegades amb motiu de commemorar el primer centenari de col·legis professionals, cal considerar també Albert BALCELLS, «Apunts per a la Història del Col·legi, 1899-1997», *Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya*, 107 (1999), pàg. 3-22.

13. Francisco VILLACORTA BAÑOS, *Profesionales y burócratas. Estado y poder corporativo en la España del siglo XIX, 1890-1923*, Madrid, Siglo XXI, 1989.
14. Teresa ORTIZ, «La mujer como profesional de la medicina en la España contemporánea: el caso de Andalucía, 1898-1981», *Dynamis*, V-VI (1985-1986), pàg. 289-368; Carmen ÁLVAREZ, *La mujer como profesional de la Medicina en la España del siglo XIX*, Barcelona, Anthropos, 1988; Consuelo FLECHA, *Las primeras universitarias en España, 1872-1910*, Madrid, Narcea, 1996; Teresa ORTIZ i Gloria BECERRA, *Mujeres de ciencias. Mujer, feminismo y ciencias naturales y experimentales y tecnológicas*, Granada, Universidad de Granada, 1996.
15. Francisco Javier PUERTO, *Historia de la ciencia. Una disciplina para la esperanza*, Madrid, Akal, 1991, pàg. 38-42.
16. Horacio CAPEL, «Historia de la ciencia e historia de las disciplinas científicas. Objetivos y bifurcaciones de un programa de investigación sobre historia de la geografía», *Geocrítica*, 84 (1989), pàg. 63.

L'estat liberal i les ciències de l'art del curar'

Una de les conseqüències més immediates de la revolució liberal fou desregular i liberalitzar l'àmbit del treball, suprimint els gremis, recuperant la legislació gaditana que s'havia promulgat en aquesta direcció. A més de la supressió dels gremis i en plena revolució liberal, el 20 de juliol de 1837, es va decretar el lliure exercici de les anomenades *professions 'científiques' o liberals*: en el cas que ens ocupa això volia dir, ras i curt, que per exercir de metge, farmacèutic, veterinari o llevadora no calia adscriure's a cap corporació o col·legi particular, a diferència dels advocats, que sí que tenien aquesta obligació d'ençà del 1838. S'obligava les 'classes sanitàries', això sí, a presentar els seus títols acadèmics, atorgats per l'Estat, a la respectiva autoritat civil local.¹⁷ A més de disposar del títol acadèmic corresponent, era característic i definitori (si més no des d'un punt de vista teòric) de les professions liberals el seu caràcter autònom i no assalariat.¹⁸ De fet, no va ser fins a la darrereria del segle XIX, el 1898, que es decretà l'obligatorietat de col·legiar-se per als professionals de la sanitat i es crearen sengles col·legis *oficials* a totes les capitals de província al bell mig d'un debat intens entre els partidaris i els detractors de la mesura.¹⁹ Tanmateix, els primers col·legis professionals relacionats amb el sector de la sanitat es van constituir abans del 1898. En efecte, a Barcelona, el 1857 es creà el Col·legi de Farmacèutics, i el 1894, el de Metges, l'adscripció als quals era, però, del tot voluntària, i les seves funcions, estrictament científiques i de suport a la professió.²⁰ En aquest sentit, val la pena recordar que el decret de 5 d'abril de 1854 sobre partits mèdics preveia que, en les poblacions on es reunís un mínim de 10 *professors* (mot que en aquest context s'ha d'entendre en l'accepció del que exerceix un art o una ciència) de medicina o de farmàcia, poguessin constituir un col·legi, amb el benentès que els seus estatuts serien aprovats pels governadors, és a dir, "*cuando en ellos no se coarte el libre ejercicio de las profesiones medicas*".²¹

Amb tot, quan s'analitzen els canvis derivats de la revolució liberal pel que fa a les professionals liberals, s'ha d'anar alerta de no considerar la societat de la darrereria de l'Antic Règim com si es tractés d'una societat immòbil i estàtica sense cap mena de transformacions. Les investigacions en curs que està portant a terme Alfonso Zarzoso sobre la sanitat a la Catalunya del segle XVIII de segur que oferiran la possibilitat de no fer dels talls cronològics una rígida frontera que impossibiliti ponderar de manera dialèctica les línies de continuïtat i canvi. En aquest sentit, val

17. VILLACORTA, *Profesionales y burócratas...*, pàg. 1-2.

18. Per a les principals característiques del professionalisme liberal, vegeu Maria MALATESTA, «Professionisti e professionisti», dins Maria MALATESTA, *Storia d'Italia...*, pàg. 17.

19. VILLACORTA, *Profesionales y burócratas...*, pàg. 5-28. Sobre la tendència a adoptar posicions d'un fort 'corporativisme', constatable en alguns grups professionals després del Sexenni democràtic, vegeu les observacions fetes recentment per Josep M. FRADERA, «El huso y la gaita (un esquema sobre cultura y proyectos intelectuales en la Cataluña del siglo XIX)», *Ayer*, 40 (2000), pàg. 44.

20. Cfr. JORDI, *Cien años de vida farmacéutica...*, pàg. 43 i seg.; CAÑELLAS i TORAN, *El Col·legi de Metges...*

21. Decret reproduït a Quintin CHIARLONE i Carlos MALLAINA, *Historia de la Farmacia*, Madrid, Imprenta de José M. Ducazcal, 1865 (3a ed.), pàg. 863-881.

la pena indicar que, ja abans de l'inici dels processos revolucionaris liberals, en algunes professions sanitàries es produïren, des del final del segle XVIII i en connexió amb el reformisme més o menys il·lustrat, importants transformacions que van treure protagonisme a les velles corporacions gremials a l'hora d'examinar els futurs professionals en favor de nous centres de formació acadèmica o facultats. Cal recordar, per exemple, el paper destacat del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona, creat el 1760, que impartia un ensenyament de la medicina que responia, en expressió d'Ernest Lluch, al principi que "*el llibre més original era el cadàver*", que contrastava amb els estudis mèdics que ofería la Universitat de Cervera, molt decadents i cada vegada amb menys estudiants. A pesar de l'oposició ceriverina, aquest procés va culminar el 1827 amb la unificació dels ensenyaments de medicina i cirurgia en una sola carrera, que es cursaria al Reial Col·legi de Medicina i Cirurgia, i, també, amb la prerrogativa d'oferir estudis i pràctiques per a les dones que volguessin obtenir el títol de llevadora, segons era previst des del 1804. Aquest col·legi de Cirurgia i Medicina va ser l'origen de la Facultat de Ciències Mèdiques, oberta el 1843 a la Universitat de Barcelona, i que el 1845 es desdoblà en les facultats de Medicina i Farmàcia.²² Pel que fa als farmacèutics, obtindrien la corresponent titulació a la Facultat de Farmàcia (coneguda com a Reial Col·legi de Sant Victorià d'ençà del 1815), creada a Barcelona el 1800, i la Junta Superior Governativa de l'esmentada Facultat assumiria les prerrogatives del vell Protomedicat. Els farmacèutics que en sortissin ja tindrien opció o dret a exercir la seva professió a tots els territoris de la monarquia, a diferència dels vells apotecaris examinats en col·legis provincials o municipals, de manera que la mesura representà, molt abans de la revolució liberal, el 'cop de mort' de la vella corporació barcelonina, i es va obrir un període de tensions entre els antics farmacèutics col·legiats i els flamants farmacèutics llicenciats.²³ Els veterinaris disposaren d'escola pròpia (de moment només a Madrid) des del 1792: fins aleshores tots els veterinaris eren manescals o ferradors que estudiaven per passantia i després eren examinats pel corresponent *Protoalbeiterato* o per les corresponents subdelegacions.²⁴ En tot cas, des del final del segle XVIII existeixen uns indicis claríssims d'una marcada tendència a una exigència acadèmica superior per a tots aquells que volien exercir una art liberal o científica: en aquest sentit, no deixa de ser significatiu que en plena revolució liberal, el 1837, els veterinaris sol·licitessin mesures contràries per a tots els ferradors que exercissin sense el títol corresponent. Els que ho feien es defensaven recordant que la legislació antigremial gaditana restablerta de nou declara-

22. Cfr. Antonio LAFUENTE, Javier PUERTO i Mª Carmen CALLEJA, «Los profesionales de la sanidad tras su identidad en la Ilustración española», dins José Manuel SÁNCHEZ RON, *Ciencia y sociedad en España*, Madrid, CSIC, 1988, pàg. 71-92; Manuel USANDIZAGA, *Historia del Real Colegio de Cirugía de Barcelona (1760-1843)*, Barcelona, Instituto Municipal de Historia, 1964; Josep M. BOGUÑÀ i Víctor CONILL, «La Facultat de Medicina: de Cervera a Barcelona», dins *Història de la Universitat de Barcelona...*, pàg. 239-249; Ernest LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, Edicions 62, 1996, pàg. 130-131, «Els ensenyaments universitaris: Cervera, militars i Junta de Comerç».

23. J. L. GÓMEZ-CAAMAÑO, *Historia del Real Colegio de Farmacia de San Victoriano*, Girona, Dalmau Carles, 1958; JORDI, *Cien años de vida farmacéutica...*; l'expressió 'cop de mort' la manllevem de CHIARLONE i MALLAINA, *Historia de la Farmacia*, pàg. 764.

24. Cfr. Marcelo MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario de la administración española*, Madrid, 1886, vol. I, pàg. 376 i seg.

va que tothom podia exercir indústria o ofici útil sense necessitat d'examen o títol, o d'incorporar-se als gremis respectius; els veterinaris amb títol consideraven, al seu torn, que els primers cometien un greu error, ja que l'esmentat decret només es referia a les arts industrials, dins les quals no es podia incloure l'art de ferrar “*pues para ejercerle –afirmaven– se necesitan conocimientos científicos, como son: el estudio para el conocimiento de las partes anatómicas del casco; el grado de sensibilidad con que cada una de ellas está dotada [...]*”.²⁵

A diferència del món de l'advocacia, durant els anys trenta i les dècades centrals del segle XIX les professions sanitàries no tenien uns col·legis amb funcions clarament reguladores, la qual cosa no vol pas dir que l'exercici d'aquestes professions no disposés d'unes exigències acadèmiques (com ja hem vist) i d'un marc normatiu i reglamentari establert i gestionat (si més no en teoria) des de l'administració pública, ja fos d'àmbit estatal, provincial o municipal. En efecte, l'Estat, a través de la legislació desenvolupada d'ençà de l'arribada dels moderats al poder el 1844, es reservà la prerrogativa d'exigir a tots aquells que exercien les anomenades *ciències de l'art del curar* la corresponent titulació acadèmica. A grans trets, aquest seria el disseny de la sanitat planificat des dels anys quaranta i que culminà en la Llei general de sanitat de 1855. En primer lloc, la legislació sanitària deixa clar que l'administració no es pot desentendre del ram de la salut pública, que constitueix una de les seves responsabilitats, que afecten tot allò que està relacionat amb la policia sanitària: “*El ciudadano –afirma Antonio Guerola en el seu Tratado de Sanidad, publicat el 1868– cuida del aseo y limpieza de su casa y de la asistencia médica de su familia; pero las medidas de higiene pública, las preocupaciones sanitarias de interés general, la organización del servicio médico gratuito para los pobres, y otros objetos semejantes, son por completo atribuciones de la Administración*”.²⁶

Per tal d'organitzar l'administració sanitària, els governs del liberalisme moderat o doctrinari empraren les estructures i les institucions del nou Estat centralista que s'estava construint, des de la Direcció General de Sanitat, creada el 1847 i vinculada al Ministeri de Governació, fins a les institucions provincials (governos civils i diputacions), els partits judicials, els municipis i, des del 1854, els partits mèdics específics.²⁷ De fet, els caps polítics de les províncies, els alcaldes i els subdelegats de Medicina, Farmàcia i Veterinària eren els màxims responsables de la *policia sanitària*, als quals l'Estat traspasà les màximes responsabilitats. Amb tot, es crearen unes institucions paral·leles que mereixerien una recerca a fons, com ara el Consell de Sanitat, d'àmbit estatal, i les juntes provincials i municipals de Sanitat.²⁸

25. MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario...*, vol. I, pàg. 377.

26. Citat per MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario...*, Madrid, 1887, vol. VIII, pàg. 563.

27. Jesús BURGUEÑO ha indicat en aquest sentit: “*La importancia del partido judicial en España, especialmente en el siglo XIX, excede en mucho su función primigenia. Además de la administración de justicia, las cabezas de partido constituyeron la red urbana oficial, donde el Estado estableció sus servicios periféricos (oficinas de Hacienda, notaría, registro civil, sanidad, educación, guardia civil...) y fueron también los nodos sobre los que se organizó la red de carreteras y las comunicaciones en general*” (Cfr. *Geografía política de la España constitucional. La división provincial*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1996, pàg. 191).

28. A partir d'ara mentre no s'indiqui el contrari les informacions procedeixen de MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario...*, vol. VIII, pàg. 565-573 i de CHIARLONE i MAILLANA, *Historia de la Farmacia*, pàg. 881-898.

Es tractava d'organismes presidits per les respectives autoritats polítiques i dels quals formaven part vocals que representaven les diverses facultats (Medicina, Farmàcia i Veterinària), que tant podien ser instàncies de caràcter consultiu al servei de les autoritats polítiques com espais des d'on presentar propostes als governants o recollir denúncies dirigides a 'millorar la salubritat' de les seves respectives províncies i municipis; és a dir: preservar-les de contagis epidèmics i endèmics i de les epizooties; perfeccionar el servei públic relatiu a l'exercici sanitari i reprimir de manera eficaç les infraccions de les lleis, reglaments i disposicions que poguessin influir negativament en la salut pública. Els vocals d'aquestes juntes, elegits a proposta dels governadors civils i els alcaldes, desenvolupaven el càrrec de vocal a títol honorífic i sense retribució, si bé era considerat un mèrit per ascendir en la pròpia carrera. A més de les juntes, els subdelegats de Sanitat ocupaven un lloc central, tal com es recull en el reglament per a les subdelegacions de sanitat interior de 24 de juliol de 1848: eren càrrecs nomenats pels governadors civils després de sentir el parer de les juntes provincials, que es reclutaven entre els professionals que disposessin de més experiència en càrrecs i de més mèrits acadèmics (es preferien, per exemple, els membres numeraris de l'Acadèmia de Medicina i els doctors enfront dels simples llicenciats). Cada partit judicial disposava de tres subdelegats, a saber: un de Medicina, un de Farmàcia i un de Veterinària. Tots ells havien de vetllar que en els seus respectius rams es complissin les lleis; això volia dir el següent: tenir cura que "*cap persona exerceixi el tot o part de la ciència de curar sense el corresponent títol*"; presentar als alcaldes i governadors "*quantas reclamacions consideressin oportunes*", tant en el camp de l'aplicació de les lleis com en el de l'observança dels principis generals d'higiene pública; elaborar els informes que els demanessin els alcaldes i governadors. També era atribució seva inspeccionar i vigilar tots els que exercissin el *tot* o la *part* tant de la medicina-cirurgia com de la farmàcia i la veterinària: això implicava que els subdelegats de Medicina inspeccionessin els metges, cirurgians, oculistes, dentistes i llevadores; els de Farmàcia havien d'inspeccionar els farmacèutics (especialment quan s'obria una nova oficina de farmàcia), i els herbolaris, droguers i especiers; i els subdelegats de Veterinària inspeccionaven els veterinaris, manescals, ferradors i sanadors. El càrrec de subdelegat de Sanitat tenia caràcter honorífic i tampoc no estava retribuït, si bé es preveia que disposessin de les dues terceres parts de les multes o penes que s'imposessin de manera governativa o judicial per infracció de les disposicions del ram de Sanitat per tal de compensar-los per les despeses que els podia ocasionar el càrrec, especialment en concepte de desplaçaments i dietes.

Hem pogut comprovar que, des d'un punt de vista teòric i jurídic, l'Estat garantia un control de la titulació acadèmica i la persecució de l'intrusisme, màxima preocupació de molts dels anomenats *professionals liberals*. Aquest procés va culminar amb la llei general de sanitat de 1855, que preveia, a l'article 80, la creació a cada capital de província d'un jurat mèdic amb l'*"objecte de prevenir, amonestar i qualificar les faltes que cometin els professors en l'exercici de les seves respectives facultats; regularitzar en certs casos els seus honoraris, reprimir tots els abusos professionals i establir una severa moral mèdica"*.²⁹ Aquesta llei de sanitat també instava (recollint la legislació anterior, del 1854) els ajuntaments perquè

29. MARTÍNEZ ALCUBILLA, *Diccionario...*, vol. VIII, pàg. 572 i seg.

creessin i financessin places de metges, cirurgians i farmacèutics titulars per tal de vetllar per la salut de les famílies pobres i auxiliar els municipis amb els seus consells científics en tot allò que estigués relacionat amb la policia sanitària. Aquest és un punt de gran interès, a saber: comprovar que en realitat l'exercici lliure de la professió coexistia ja durant els anys centrals del segle XIX amb el desenvolupament d'unes feines sanitàries vinculades al sector públic, com ara aquestes titularitats o altres tasques com, per exemple, la de director oficial de Banys, els cossos de metges, farmacèutics i veterinaris militars, la docència universitària i el treball en hospitals provincials i municipals. En aquest sentit, val la pena considerar que, en rigor, tot i l'adjectivació de *liberal* que acompanyava les professions sanitàries del segle XIX, aquestes no sempre ho eren totalment.³⁰

Feta aquesta descripció del sistema sanitari dissenyat pels liberals, val la pena que intentem ponderar-ne i avaluar-ne les característiques. En primer lloc, es comprova que es tracta d'un projecte molt en consonància amb la mena d'Estat centralista que s'estava construint; es legislava amb un cert detall sobre múltiples aspectes, sí, però en realitat l'Estat es desempallegava de les responsabilitats que traspassava a les administracions provincials i municipals, que havien d'assumir els costos que en derivaven i tota una sèrie de professionals (vocals de les juntes i subdelegats), els quals només compensava de manera simbòlica i honorífica, sense retribuir-los la feina. D'alguna manera es pot dir que en el sector de la sanitat s'esdevingué el mateix que en el camp educatiu. En efecte, els dèficits de la Hisenda local (que es trobava en una situació d'empobriment i crisi els anys centrals del segle), sumats a les pràctiques oligàrquiques i caciquistes, feien molt difícil que les tasques encomanades idealment i teòricament es desenvolupessin amb un mínim d'eficàcia: els metges i farmacèutics titulars, per exemple, cobraven els seus serveis amb moltes dificultats i sovint es queixaven dels mètodes caciquistes practicats pels alcaldes, que utilitzaven les prerrogatives que els concedia la llei per tal d'afavorir o perjudicar determinats professionals del ram de la sanitat; aquesta situació es va prolongar fins a l'alba del segle XX i va ser denunciada pel regeneracionisme del moment: "*en la mayor parte de poblaciones rurales* –es recull, per exemple, a la premsa professional de l'època– *eran y son el blanco de las iras de caciquillos y monterillas, los médicos titulares que no tienen otros medios de subsistencia que la dotación municipal*".³¹ La de mitjan segle XIX, doncs, era una administració sanitària poc moderna i poc professionalitzada i molt sotmesa als vaivens de la política, que, a través d'instàncies col·legiades, com ara el consell i les juntes de Sanitat, formades per individus que no tenien la condició

30. Cfr. VILLACORTA, *Profesionales y burócratas...*, pàg. 20 i seg. Caldria estudiar amb més detall la participació dels professionals de la sanitat catalans en l'administració pública de caràcter estatal en la direcció assenyalada per Borja DE RIQUER i Manuel RISQUES, «Participació administrativa, professional i política en l'Estat», dins M. Teresa PÉREZ PICAZO *et al.* (ed.), *Els catalans a Espanya, 1760-1914. Actes del Congrés, Barcelona, 21 i 22 de novembre de 1996*, Barcelona, Universitat de Barcelona i Generalitat de Catalunya, 1996, pàg. 85-95; aquests autors han assenyalat la tradicional poca atenció que els historiadors a Catalunya han dedicat al tema en la mesura que "*l'administració com a tal ha estat considerada gairebé quelcom aliè a la història de la Catalunya contemporània*" (pàg. 86). Vegeu, també, Josep CLARA, «Els escalafons de funcionaris. Una font per a l'estudi de la presència dels catalans a l'administració espanyola», dins PÉREZ PICAZO, *Els catalans a Espanya...*, pàg. 351-355.

31. Cfr. *Boletín mensual. Colegio de Médicos. Provincia de Gerona*, 8 (1901), pàg. 139.

d'empleats, tendia a fer que els mateixos ciutadans, sota el control directe de les autoritats polítiques, realitzessin determinades funcions públiques que l'administració pública de l'Estat no estava pas en condicions de desenvolupar satisfactòriament.³² En definitiva, el que ha dit Francisco Comín sobre la Hisenda pública espanyola del segle XIX és aplicable també al ram específic de la sanitat: “*el govern central es va desentendre dels seus compromisos per a subministrar determinats serveis públics, sabent que anaven a ser desatesos per unes corporacions locals pobres en recursos. No ens podem estranyar* –continua afirmant Comín–, *doncs, de l'escassa dotació i el mal estat dels camins veïnals, comarcals i provincials; de les deficiències de l'educació primària i secundària; de l'abandó dels pòsits; de la insuficiència de la sanitat i la beneficència i dels pèssims serveis municipals denunciats pels contemporanis i la historiografia*”.³³

La pràctica mèdica a través de les juntes provincials de sanitat: entre l'higienisme i la vigilància contra l'intrusisme

A través de les actes de les juntes provincials de Sanitat és possible esbrinar quines eren les preocupacions màximes del col·lectiu sanitari i començar a ponderar, més enllà dels organigrames administratius i de la legislació sanitària, quina era la pràctica concreta dels professionals del ram. En l'espera de disposar de més informació per al conjunt de Catalunya, oferim, a tall d'exemple, alguns resultats de la recerca sistemàtica del fons de la Junta Provincial de Sanitat de Girona per al període 1854-1868.³⁴

De la lectura de les actes es desprèn que les seves actuacions devien anar de manera especial en tres direccions, a saber: en primer lloc, promocionar la salut pública i la salubritat en general a través de tot un reguitzell de mesures que es preniën amb més insistència en els moments de còlera, com el cas dels anys 1854, 1857 i 1854 (prohibició del cultiu de l'arròs, promoció de la dessecació d'estanys i aiguamolls, foment del trasllat de cementiris fora de les poblacions, denúncia del comerç fraudulent de pa de mala qualitat, foment de la vacunació de la verola, elaboració de dictàmens que palesaven la necessitat de construir escorxadors en indrets ventilats i amb aigua abundant, denúncia de pous i rius contaminats, etc.);³⁵ en segon lloc, s'instava a prendre mesures de caràcter assistencial en moments de

32. Seguim els plantejaments que fa Alejandro NIETO, *Los primeros pasos del Estado constitucional*, Madrid, Ariel, 1996, pàg. 231-232.

33. Francisco COMÍN, *Historia de la Hacienda pública, II. España (1808-1995)*, Barcelona, Crítica, 1996, pàg. 202.

34. Des d'ara en endavant, si no es diu el contrari, les informacions procedeixen de l'AHG (Arxiu Històric de Girona), fons Diputació, núm. 4365 (*Manual que contiene todas las disposiciones tomadas por los señores de la subdelegación de Farmacia de la Provincia de Gerona, 1834-1848*, sense foliar) i 4364 (*Libro de actas de la Junta Superior de Sanidad de la provincia de Gerona, 1834-1847*, sense foliar; i *Libro de registro para anotar las sesiones que se han por la Junta Provincial de Sanidad, 1847-1868*, sense foliar).

35. Com a exemple, vegeu Joaquim M. PUIGVERT, «La dessecació dels Estanys de Sils i el debat sobre la salut pública a mitjan segle XIX», *Quaderns de la Selva*, 12 (2000), pàg. 129-137; Rosa CONGOST i Pere GIFRE, «'Déu i el diable'. Notícies sobre el conreu de l'arròs al Baix Empordà (segles XVIII-XIX)», *Afers*, 39 (2001), pàg. 334-369.

males collites i a garantir, en èpoques de còlera, el proveïment d'aliments a preus moderats a les poblacions afectades, “*sin prevalerse del estado afflictivo –es deia, per exemple, davant l'epidèmia del còlera que afectava Cadaqués el 1837– en que se encuentra para encarecerlos y hacerles más amarga la situación*”; i en tercer lloc, es constata el paper d'aquests organismes, especialment a través de la figura dels subdelegats, en la tasca de perseguir l'intrusisme i d'anar delimitant uns camps professionals les fronteres dels quals sovint encara eren prou difuses i tortuoses. Sobre aquesta tercera qüestió les actes de la Junta Provincial de Girona registren tot un seguit de casos prou gràfics i il·lustratius. En el ram de farmàcia, per exemple, consta que el subdelegat de Farmàcia de Santa Coloma de Farners imposà el 1846 una multa de 6.000 rals a un adroguer de la vila de Blanes per la venda de medicaments que infringien les ordinacions de farmàcia del 1804; el mateix any la Junta es feia ressò d'una situació irregular: “*con solo tener título de farmacéutico D. Jayme Galter, tenían abiertas [els germans Galter] tres boticas, una en Inglés, otra en San Pedro Pescador y otra en Báscara, lo que ha dado motivo a las subdelegaciones, tanto de provincia como de partido, para luchar continuamente con estos infractores, en términos que han dado más que hacer estos tres sujetos, que todos los farmacéuticos de la provincia*”; i també es registren sengles queixes de les conductes que alguns farmacèutics tenien amb els particulars dels pobles pel fet que s'estipulaven “*con granos, aceite y vino cuyo valor no excede de ordinario de veinte a treinta reales anuales, por seis u ocho individuos de familia, con sus dependientes y caballerias, siendo esto la causa del poco aprecio que se hace en general de estos desgraciados farmacéuticos*”; també es demanà a les Corts una rebaixa de la quota que s'assenyalava als farmacèutics en concepte de subsidi industrial o de comerç, de manera que fos més reduïda que la que corresponia als advocats.

Pel que fa als rams de la veterinària i la medicina, també es registren i denuncien alguns casos d'intrusisme. Així, per exemple, el subdelegat de Medicina i Cirurgia de Girona notificà, el 1857, que l'“*albeitar*” resident a Salt Jaume Jubert exercia sense el corresponent títol i que el cirurgià “*sangrador*” de Cornellà Joan Gallostra exercia la medicina sense autorització. És interessant precisar que, en alguns casos, els professionals que es van dedicar a una part de la medicina com ara les llevadores (un ofici secularment practicat per la dona), tot i l'exigència que disposessin del corresponent títol, n'hi havia moltíssimes més que exercien l'ofici sense tenir-lo que no pas les que l'havien adquirit (de fet, a la província de Girona el 1851 només constaven 13 llevadores amb títol). Així, a les actes es registra una comunicació del 1858 de l'alcalde d'Olot en què comunica que a la ciutat existia una única llevadora (es tractava de Josefa Puig Macià) que exercia amb el corresponent títol, i que li reclamava insistentment que “*proiviera dedicarse a dicha profesión a ciertas mugeres*” que ho feien “*sin más título que la práctica [...] sin sujeción a regla ni a autoridad alguna facultativa*”. Davant la sol·licitud l'alcalde olotí demanà el parer a la Junta Local de Sanitat, la qual li manifestà “*que atendido el numeroso vecindario de la población era imposible que una sola comadrona pudiese satisfacer ni de mucho las necesidades para que fuese llamada resultando de esto que aconteciendo dos o tres partos en una hora determinada se irrogarían perjuicios de consideración a muchas familias por carecer en aquellos momentos de una de estas mugeres que sustituyen a los profesores de medicina*”. Davant l'afer, la Junta Provincial, tot i reconèixer que “*la Puigmacià está en su derecho reclamando la prohibición de las intrusas*”, considerava que si es prenia la

mesura de manera sobtada se'n derivarien altres conflictes, de manera que es recomanava que el subdelegat de Medicina i Cirurgia d'Olot notifiqués a les llevadores sense títol que se'ls concedia el termini de tres mesos per obtenir-lo, passat el qual, si no l'acreditaven, "*se les prohibirá irremisiblemente ejercer dicho oficio*". En definitiva, aquest afer de les llevadores d'Olot, juntament amb els altres que hem vist anteriorment, constitueixen un bon exemple de com des de les juntes provincials, amb la col·laboració dels subdelegats de Sanitat a mitjan del segle XIX, s'endegà una doble tasca: d'una banda, exigir la corresponent titulació per exercir un determinat ofici sanitari i, de l'altra, delimitar els camps professionals i denunciar l'intrusisme. La tasca de delimitar camps i competències devia resultar possiblement força més complexa i difícil. En tot cas, és interessant constatar que moltes de les reivindicacions que els col·legis professionals van fer durant la dècada de 1890-1900 ja estaven, en rigor, plantejades en termes força similars a mitjan segle XIX a través de les juntes provincials i les subdelegacions.

A tall de cloenda

S'han plantejat alguns aspectes que es consideren importants a l'hora d'investigar sobre els professionals de la sanitat a la Catalunya de mitjan segle XIX. Hem vist des del coixí historiogràfic de què es disposa fins a com considerava l'administració pública l'exercici de les professions sanitàries en uns moments en què no era pas obligada l'adscripció a un col·legi professional. Amb vista al futur caldrà donar noms i cognoms als col·lectius de veterinaris, farmacèutics, metges, cirurgians i llevadores i precisar-ne, en primer lloc, l'extracció geogràfica i social, tal com han fet Garrabou per als enginyers industrials i Jacobson per als advocats. Malauradament, en aquest camp tot està per fer, en gran manera perquè la història social de la Universitat de Barcelona està pràcticament a les becerres.³⁶ Sabem, això sí, l'alt preu que els estudiants havien de pagar per accedir als estudis universitaris en el segle XIX. Que el cost (seguint la premissa liberal que havia de pagar qui rebia directament el benefici de l'ensenyament) requeia sobre el conjunt dels estudiants i les seves famílies queda del tot palès quan es

36. Els estudis existents fan referència als aspectes institucionals, evolució dels plans d'estudis, professorat, nombre d'estudiants, etc. Pel que fa a la Universitat de Barcelona, vegeu Ferran SOLDEVILA, *Barcelona sense Universitat i la restauració de la Universitat de Barcelona (1714-1837)*, Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia (Universitat de Barcelona), 1958; Antonio PALOMEQUE, *La Universidad de Barcelona desde el Plan Pidal de 1845 a la Ley Moyano de 1857*, Barcelona, Ediciones de la Universidad de Barcelona, 1979; DIVERSOS AUTORS, *L'aportació de la Universitat catalana a la ciència i a la cultura*, Barcelona, L'Avenç, 1981; Josep ARQUÉS, *Cinc estudis històrics...*; DIVERSOS AUTORS, *Història de la Universitat de Barcelona. I Simposium 1988...*; Josep TERMES, Santiago ALCOLEA, Jordi CASASSAS i Ernest LLUCH, *La Universitat de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1991. Per a la Universitat Central i aspectes generals de la universitat espanyola, vegeu Elena HERNÁNDEZ SANDOICA i José Luis PESET, *Universidad, poder académico y cambio social (Alcalá de Henares 1508-Madrid-1874)*, Madrid, Consejo de Universidades, 1990; Elena HERNÁNDEZ SANDOICA i José Luis PESET, «Instituciones científicas y educativas», dins DIVERSOS AUTORS, *Historia de España Menéndez Pidal. La Edad de Plata de la cultura española (1898-1936)*, Madrid, Espasa Calpe, 1996, vol. XXXIX, pàg. 545-580.

comprova, per exemple, que durant el curs 1878-1879 la Universitat de Barcelona ingressà en concepte de drets de matrícula, títols i graus concedits i drets acadèmics un total de 379.788 pessetes, quantitat del tot superior a les despeses globals de la institució (incloent-hi el personal acadèmic), que en aquell mateix curs no sobrepassaren les 312.191,45 pessetes.³⁷ Aquest elevat cost dels estudis que requeia sobre els estudiants responia als principis del liberalisme doctrinari o moderat i era del tot coherent amb el sistema polític de base censatària i claustrista fonamentat en la propietat i les anomenades capacitats, en el qual la possibilitat d'obrir les carreres universitàries als talents (fent abstracció dels orígens socials) era recollida, en tot cas, com a possibilitat teòrica i com a part substancial del discurs de legitimació del sistema i no pas com a mesura concreta a dur a la pràctica. En aquest sentit, les declaracions d'alguns polítics que es van significar en la política educativa dels anys centrals del segle XIX no ofereixen pas gaires dubtes: “*Conviene dificultar* –afirmava, per exemple, el duc de Rivas el 1836– *la entrada en ciertas carreras que se han extendido demasiado entre nosotros con perjuicio de otras más usuales y necesarias. Tendremos menos teólogos, menos juriconsultos, menos médicos, pero habrá más labradores, más artesanos que, con provecho suyo y de la patria, trabajen en dar impulso a cuanto constituye la civilización material de las naciones*”.³⁸ Altrament, el que seria el principal dissenyador del sistema educatiu dels moderats, Antonio Gil de Zárate, partia de principis del tot similars: “*En las carreras cuyo título habilita para una profesión* –deia, per exemple– *poner todos los obstáculos de dinero, tiempo, estudios, con el objeto de impedir que en ellas ingrese un número de individuos superior al que necesita la sociedad*”. Aquest mateix autor, en referir-se al finançament de les universitats a mitjan segle XIX, també constata que “*casi se sostienen a sí propias, y hasta deben dar hoy un sobrante después de la subida impuesta últimamente a los derechos de matrícula*”.³⁹ Aquesta puja dels drets de matrícula, segons diversos

37. Vegeu Josep ARQUÉS, «Aspectes econòmics de la Universitat de Barcelona en el període 1875-95», dins ARQUÉS, *Cinc estudis històrics...*, pàg. 185-231, on a més l'autor estableix el cost dels estudis universitaris després de la llei Moyano de 1857: 280 rals (70 ptes.) per la matrícula d'un curs complet a les facultats de Medicina, Farmàcia, Dret i Teologia; 200 rals (50 ptes.) a la de Filosofia i Lletres; el preu del títol de llicenciat de Farmàcia i Medicina era de 3.000 rals (750 ptes.); el preu dels títols de cirurgia habilitat i de farmacèutic habilitat era de 1.500 rals.
38. Fragment de l'*Escrito del Duque de Rivas justificando el abandono de la gratuidad universal (1836)*, reproduït a *Historia de la educación en España. Textos y documentos. De las Cortes de Cadiz a la Revolución de 1868*, Madrid, Secretaría General Técnica (Ministerio de Educación), 1979, pàg. 414. Vegeu els comentaris que fa a la introducció d'aquest recull documental Manuel Puelles, pàg. 22-25.
39. Cfr. Antonio GIL DE ZÁRATE, *De la Instrucción Pública en España*, Madrid, Imprenta del Colegio de Sordo-Mudos, 1855, vol. I, pàg. 169. El mateix autor i en la mateixa obra i volum recollia així la possibilitat d'obrir les carreres als talents: “*si no conviene abrir ancha puerta a la masa general del pueblo para que siga infructuosamente ciertas carreras, es justo alargar una mano protectora a los que, dotados de aplicación y talento, merecen salir de su humilde esfera, para elevarse por medio del saber a más prósperos destinos. A ese efecto, se deben establecer becas y premios [...]*” (pàg. 170). A la pràctica, però, les beques foren pràcticament inexistents: Josep Arqués arriba a la conclusió que per als anys 1875-1895, “*tristament anecdòtica és la distribució de pensions que realitzava la Universitat de Barcelona en aquest període*”; en el curs 1877-1878, per exemple, només tres alumnes obtingueren pensions anuals, dues de 250 ptes. i una altra de 750 ptes. (*Cinc estudis històrics...*, pàg. 207).

autors, motivà una reducció considerable d'estudiants en determinades carreres: en aquest sentit, per exemple, les facultats de Medicina i Farmàcia de la Universitat de Barcelona passaren dels 371 i 231 estudiants que tenien el curs 1847-1848, respectivament, a 219 i 140, durant el curs 1852-1853.⁴⁰

El nombre d'estudiants experimentà un cert creixement el darrer quart del segle XIX, certament, però això no era gens excepcional (el nombre d'estudiants de medicina, farmàcia, dret, filosofia i lletres i ciències a la Universitat de Barcelona per al període 1857-1898 oscil·lava entre un mínim, per cursos, de 1.399 estudiants i un màxim de 3.470) si es considera que en cap cas no és proporcional a l'augment demogràfic experimentat en el conjunt del Principat. Aquestes dades objectives no semblen pas coincidir, tanmateix, amb la percepció que tenien determinats sectors relacionats amb el món de la propietat i de l'Església, que alertaven, ja des de mitjan segle, del risc de saturació del mercat laboral quan es referien a la possible existència de “*metges sense malalts, advocats sense plets, professors sense càtedra*”.⁴¹

A més dels obstacles de caràcter econòmic que limitaven socialment l'accés a la universitat vuitcentista, les condicions geogràfiques derivades de la ubicació dels centres d'ensenyament a les grans capitals (que responia als principis centralitzadors de la política educativa del liberalisme espanyol, que s'inspirava en els models napoleònics), també ho dificultaven en la mesura que encarien el cost dels estudis, substancialment per als estudiants que havien d'abandonar el seu lloc de residència habitual, ja fos, per exemple, per anar a Barcelona a obtenir la llicenciatura de Medicina i Farmàcia o a Saragossa, el títol de veterinari o, a Madrid (excepte per al període del Sexenni democràtic), el de doctor, a l'anomenada Universidad Central.⁴² Considerant el finançament i el caràcter centra-

40. Cfr. GIL DE ZÁRATE, *De la Instrucción...*, vol. I, pàg. 219-234. Han fet referència al descens del nombre d'estudiants de medicina a conseqüència de la puja dels drets de matrícula a començaments de la segona meitat del segle XIX, Mariano PESET i José L. PESET, *La Universidad española (siglos XVIII y XIX). Despotismo Ilustrado y Revolución Liberal*, Madrid, Taurus, 1974, pàg. 669; i Ramon ARQUÉ, «L'interminable procés de consecució d'una nova facultat de Medicina i Hospital Clínic per a Barcelona», dins ARQUÉ, *Cinc estudis històrics...*, pàg. 101. Les dades referents al nombre d'estudiants de medicina i farmàcia procedeixen de DIVERSOS AUTORS, *L'aportació de la Universitat catalana...*, pàg. 175.

41. Cfr. *ib.* Les referències a l'existència de “*metges sense malalts...*” procedeixen d'un article de l'hisendat i advocat gironí Narcís Heras de Puig, de 1855, publicat a *La Granja* i reproduït per Rosa CONGOST a *Els propietaris i els altres. La regió de Girona, 1768-1862*, Vic, Eumo Editorial, 1990, pàg. 278. Comentaris similars procedents es troben en l'obra anònima de 1871 de caràcter clerical i procarlí *Vetlladas a la vora del foc i a la llum de la lluna, en las quals se tractan las qüestions més trascendentals y de major interés per lo temps present. Las publica per instrucció especialment del sensill y honrat poble català un centinella del any vuit* (Barcelona, Llibreria de Font, 1871), on es pot llegir: “*De aquí que, tapat aquell pas, ja no hi ha hagut altre recurs que emprendre una carrera; y si las cosas no s'arreglan y la religió no torna a estar protegida vindrá, a no tardar, un temps en que hi haurà més advocats que plets, y més metges que malalts...*” (pàg. 84).

42. Caldria realitzar per al segle XIX el tipus d'anàlisi que han fet en aquesta direcció per a la segona meitat del segle XX diversos geògrafs. Vegeu Mercè TATJER, «El área de influencia de la Universidad de Barcelona. Procedencia geográfica de los estudiantes», *Estudios Geográficos*, 118 (1970); i Lluís CASASSAS, «El marc territorial dels ensenyaments universitaris a Catalunya», dins *Història de la Universitat de Barcelona. I Simpòsium...*, pàg. 613-628.

lista de la universitat espanyola del segle XIX, tot sembla indicar i confirmar la tesi d'Alberto Maria Banti, que afirma que en el segle XIX a Europa les professions liberals van constituir un canal molt modest de mobilitat i de renovació social, en la mesura que la carrera universitària que portava al títol i a l'habilitació professional era molt llarga i molt exigent des del punt de vista econòmic.⁴³ Amb tot, en el nostre cas, només ho podran confirmar o matisar, en rigor, recerques de primera mà referents al perfil social dels professionals de la sanitat per a un període cronològic prou dilatat i que investiguin, al seu torn, si aquests, en la seva etapa estudiantil, endegaren o no estratègies i mecanismes per minimitzar o alleugerir l'elevat cost dels estudis universitaris.

43. Cfr. BANTI, «Burguesies de les 'professions'...», pàg. 50.